

הכנס המדעי ה-13
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ב

ספרות, שירה ושפה

יו"ר: עירית זאבי

**אוקסימורון חינוכי: על שפת ההוראה, החינוך הערכי והניהול החינוכי
בעידן טכנו-דיגיטלי**

**An educational oxymoron: The language of teaching, moral
education and educational administration in a techno-digital era**

משרד החינוך בשיתוף המכללות לחינוך ומערכת החינוך בכללה מציבים את הפדגוגיה המתקשבת בחזית החדשנות הטכנולוגית בסביבות הוראה-למידה. הכותרת המלווה את תכנית משרד החינוך להטמעה של מימונויות טכנולוגיות ודיגיטליות ליעול ההוראה ולשילובה בעולם הטכנומני היא: "התאמת מערכת החינוך למאה ה-21". הכותרת והמוטו המלווה את התכנית: "בכל דור ודור צריך ללמוד את דרכי השימוש בכלים המשפיעים על הדור", מלמדים על שני כשלים חמורים בקרב מקבלי ההחלטות וקובעי המדיניות, מצמרת משרד החינוך ועד להנהלות של ועדות חינוכיות מקומיות, הזרוע המבצעת של מובילי החזון:

א. כשל בהבנת משמעותה וחשיבותה של שפת תרבות בתהליך הנחלת ערכים ודעת.

ב. כשל או הדחקה והתעלמות בהבנת חשיבות ממד הזמן והמרחב בתהליך החינוכי.

פרי מחקר זה הכולל ניסיון הוראתי וחינוכי רב שנים, אינו בא לבטל או להמעיט מחשיבות החדשנות והצורך בשילוב חידושים טכנולוגיים בתהליך החינוכי. יתרה מזו, מאחר והמכשור הטכנולוגי העדכני ביותר מצוי בידי רבים מהצעירים החובשים את ספסלי הלימוד, ובעתיד יהיה מצוי אף יותר, באה הרצאה זו להציע התבוננות מעמיקה ואמיצה יותר לעומק הסוגיות, הדילמות והשאלות הנובעות מהשתלטות הטכנולוגיה על הוויית חיי האדם המודרני. מטרת ההרצאה להעמיד למבחן את אבני היסוד, המטרות ומושגי הערך של ההוראה, החינוך והכשרת המורים לנוכח המהפכה הטכנולוגית, כמו גם להזמין את מורי המורים להוביל ולא להיות מובלים, לעצב את החינוך ואת שפת החינוך ולא רק להתאים את המערכת למאה ה-21.

עיקר ההבחנות התיאורטיות בהרצאה זו מבוססות על מחקריהם של פול ויריליו (1984) בספר: "המרחב הביקורתי"; מוריס מרלו פונטי (1961) בספר: "העין והרוח"; ד.ו. ויניקוט (1971) בספר: "משחק ומציאות"; ז'אן ז'אק רוסו (1762) בספר "האמנה החברתית"; קארל רוג'רס (1977) בספר: "החופש ללמוד"; ז'אן פול סארטר (1946) בספר: "האקסיסטנציאליזם הוא הומניזם" ועוד.

בין השאלות שידונו בהרצאה:

1. איזה צלם אנו רוצים שיהיה לאדם המתקשב הטכנומני במאה ה-21.
2. על איזה ערכי יסוד של אדם וחברה אנחנו לא מוותרים בתוך מרחב שבו התהליך, האיטיות, הזמן, והנפח קורסים אל ממד המהירות?
3. מה תהיה החוויה הייחודית, או הערך המוסף שתעניק המכללה בתהליך החינוכי, משהו שהסטודנט לא יוכל לעשות בעצמו ומהבית.
4. איזו השפעה תהיה לתקשוב ולטכנולוגיה על השפה, על תחומי הדעת שמבוססים על ממד הזמן, כמו ספרות, תנ"ך ועוד.

אתגרים ברכישת השפה הערבית: היבטים לשוניים ופדגוגיים**Challenges in the acquisition of reading in Arabic:****Linguistic and didactic aspects**

השפה הערבית מציבה קשיים משמעותיים בפני ילדים דוברי ערבית כשפת אם, עם היכנסם לכיתה א' בבואם לרכוש קריאה, זאת מן הסיבות הבאות: (1) מושג הדיגלוסיה מתאר חוסר הלימה בין השפה הערבית הדבורה לבין השפה הערבית הכתובה. מחקרים רבים מצביעים על כך, שרכישת השפה הערבית התקנית (MSA) מתעכבת אצל ילדים דוברי ערבית כשפת אם בהשוואה לרכישת שפות אחרות, שבהן לא קיימים פערים ניכרים בין השפה הדבורה לבין השפה הכתובה, גם התפתחותה, פרט לרכישת שפה, עשויה להיות מושפעת כתוצאה מכך; (2) העומק האורתוגרפי מתייחס לעקביות בין צלילי השפה (פונמות) לבין האותיות (גרפמות) (Katz & Frost, 1992). השפה הערבית המנוקדת נחשבת לשפה אורתוגראפית שטוחה, כלומר היחס בין הפונמות לגרפמות הוא שווה) (Saiegh-Haddad, 2005). אולם כשאינה מנוקדת, נחשבת הערבית לשפה אורתוגראפית עמוקה (בה היחס בין הפונמות לגרפמות אינו שווה); ו-(3) המורכבות הוויזואלית של האותיות הערביות מקשה אף היא על רכישת הקריאה, וילדים צעירים מתקשים להבחין במעברים בין האותיות.

בנוסף על מאפייני השפה, בחברה דוברת ערבית כשפת אם, יש חשיבות רבה לרקע הסוציו-אקונומי של הלומדים ולחשיפה שלהם לשפה כתובה טרם היכנסם לכיתה א'. ילדים רבים נמצאים בסיכון לשוני, ומתחילים את לימודיהם בכיתה א' עם מודעות וחשיפה מועטים לתהליכים אורייניים.

בהלימה לנאמר עד כה, לאורך השנים הצטברו נתונים מחקריים שהצביעו על כישלונות משמעותיים במבחני קריאה ארציים ועל נחיתות ברורה בהישגים לימודיים בקרב תלמידים מן המיצבים הנמוכים ובקרב תלמידים ערבים בהשוואה לתלמידים יהודים (כגון: המשוב הארצי למערכת החינוך, שפת אם עברית וערבית כיתות ד' וח', יוני 1996). מחקרים דומים מדווחים על ממצאים דומים (Pirls, 2001, 2006). לנוכח הקשיים שזכרו לעיל, אתגרים גדולים ניצבים בפני מפתחי תכניות לימודים, מורים וחוקרים, המעוניינים לקדם את רכישת הקריאה בשפה הערבית בקרב תלמידי כיתות א' הדוברים את השפה כשפת אם. הקשיים הללו צריכים לקבוע את אבני היסוד להכנת סביבת למידה חינוכית-דידקטית לרכישת קריאה וכתובה בשפה הערבית.

בהרצאה יוצגו אבני היסוד של תכנית לימודים חדשה, "אלערבייה לוגתונא", המיישמת בשדה את כל הנאמר כאן זו השנה השנייה, מהלכים פדגוגיים שפותחו להתמודדות עם האתגרים שצוינו לעיל על סמך הידע המחקרי שהצטבר, ובעיקר בעקבות שני המחקרים של מחול ב- 2006, 2010, על סמך התובנות שהגיעו אליהן חוקרים אחרים בתחום והידע הפרקטי שהצטבר בשדה. יוצגו גם ממצאים ראשוניים שהתקבלו במחקר מקיף, במסגרת פוסט דוקטורט, אשר חקר את הסביבה הפדגוגית-חינוכית וכן משתנים כלליים שהשוו בין ההתפתחות הלשונית של תלמידים בסיכון לשוני אשר התנסו בתכנית אינטראקטיבית בסביבה ממוחשבת וחונכות אישית לבין תלמידים בעלי סיכון לשוני, שהתנסו בתכנית אינטראקטיבית בסביבה לימודית, שאינה ממוחשבת.

מילות מפתח: שפה ערבית, היבטים פדגוגיים, היבטים לשוניים, רכישת הקריאה

שלוש ערים בליל קיץ: רוחו של בודלר בשירים מאת ביאליק ואלתרמן
Three cities on a summer night: The influence of Baudelaire on
poems by Bialik and Alterman

השירה העברית בעת החדשה חבה רבות לשירה האירופית הקלסית והמודרנית. בשירת ביאליק ניכרת בבירור השפעתן של מגמות הדקדנס והסימבוליזם שהופיעו בשלהי התקופה הרומנטית, תחילה בצרפת עם שארל בודלר, ואחר גם בשירה הרוסית. גם שירתו של אלתרמן, המהווה חלק מרכזי במודרניזם הארץ-ישראלי, הושפעה עמוקות מהשירה האירופית, בייחוד מזו הצרפתית, ועקבות הסימבוליזם של בודלר ניכרים בה היטב.

בהרצאה זו אני מבקש לטעון שהשיר "ליל קיץ" מאת אלתרמן (1938) מתייחס בדרך כלשהי לשירו של בודלר "דמדומי ערב" (1857). גם שירו של ביאליק "היה ערב הקיץ" (1908) מתייחס לאותו שיר. הנחתי היא שגם ביאליק וגם אלתרמן הכירו את שירו של בודלר, ובשיריהם הם מציגים את פרשנותם הפואטית והאידיאית לרעיונות המובעים בו. שלושת השירים עוסקים בפגיעה של העיר המודרנית, נושא שהעסיק הן את משוררי הדקדנס והן את המודרניסטים.

"דמדומי ערב" של בודלר (מן הפרק "תמונות פריסאיות" ב"פרחי הרע") מציג תיאור פלסטי של העיר, שבחסות החשיכה הופך בה האדם "לטורף צמא דם". הערב מעורר "דמונים אכזרים": הפריצות מרימה ראש, ומתחילה פעילותם של זונות, סרסורים וגנבים. הערב הוא גם זמן מותם של החולים ועלובי החיים. הדובר מזהיר את עצמו מפני היסחפות בגל החטאים, ועמדתו הנחרצת נשמעת בגלוי. גם ביאליק ב"היה ערב הקיץ" קושר את הרוע האנושי המתעורר בלילה ליצורים דמוניים ("בנות לילות"), וגם אצלו, כשירוד הערב הקיצי על העיר מתגלה החייתיות שבאדם ומתרבים מעשי הפריצות.

שירו של נתן אלתרמן "ליל קיץ" מציג רצף אימאזיים של עיר בלילה חם. הלשון הציורית המיוחדת והמצלול העשיר יוצרים אווירה של זרות ופחדים, אלימות, מאגיה וחושניות ארוטית. העיר כאילו ריקה מאנשים ומכל פעילות אנושית, והחיים שבתוכה מעוצבים באמצעות עצמים כגון חתולים, רוח, פנס. אך אפשר שפעילותם של אותם אבזורים היא בעצם ייצוג מטונימי של מעשי התושבים, אלה שדמויותיהם אינן מוצגות באופן ישיר, והעיר שלפנינו היא עיר חטאים, בדומה לפריס של בודלר ולערים המודרניות שהעסיקו את השירה המודרניסטית. עמדתו של המשורר כלפי המעשים הנרמזים אינה מובאת באופן ישיר. השיר נראה אפוא כמעשה הפשטה סימבולי, המצייר לפנינו ציור מופשט, המבוסס על העיצוב הריאליסטי יחסית בשירו של בודלר.

בין 'דבר כהלכה' לבין 'בוא נדבר בסטייל': על שפת הפרסומת בעיתונות החרדית

Between 'Speak properly/'kaHalagha'" and 'Let's talk in style':

On the ultra-Orthodox newspaper ad

המחקר בוחן פרסומות מהעיתונות החרדית הישראלית בשנים 1998-2008. פרסומות מסחריות הן חלק בלתי נפרד מהשיח הציבורי בימינו. תכליתם של הפרסומאים היא לשכנע את נמעניהם להשתמש במוצרים או בשירותים שונים; לשם כך הם מתבססים על נורמות ותפיסות עולם מרכזיות של הנמענים. מכאן שפרסומות מוכרות יותר ממוצרים; הן מוכרות גם אמונות וערכים, וניתוחן מאפשר לתאר ולאפיין את החברה בתקופה נתונה. נוכחותן הרבה של הפרסומות מקנה להן ערך משמעותי במרחב החברתי-תרבותי שבו אנו מתפקדים.

שאיפת החברה החרדית לשמר אורח חיים מסורתי-דתי ושליטתה האידיאולוגית את המודרנה ואת מדינת ישראל חייבו אותה להסתגר מפני השפעות החברה החילונית והיא מתקיימת כמיעוט תרבותי-דתי בתוך חברת הרוב החילונית. בניגוד לדעה הרווחת שהחברה החרדית קופאת על שמריה, באחרונה היא נתונה להשפעות חברתיות-תרבותיות-כלכליות של החברה המודרנית המהוות פוטנציאל לשינויים מרחיקי לכת וזירתם המרכזית היא אמצעי תקשורת ההמונים.

מטרת המחקר היא לבחון פרסומות המיועדות לציבור החרדי כמצע המבטא את ערכיו ותפיסותיו וכחלק ממנו את לשונו. במרכז המחקר ניצבת הסוגיה: מה מלמדות פרסומות על החברה החרדית ועל תמורות החלות בה. המחקר מתבסס על ניתוח איכותני-פרשני-סמיוטי ועל ניתוח לשוני-סגנוני של הפרסומות כתוצר של בחירה מבין אפשרויות קיימות המושפעת מההקשר החברתי-תרבותי.

קורפוס המחקר כולל ארבעה עיתונים בעברית הנפוצים בקרב הציבור החרדי: 'המודיע' ו'יתד נאמן' – עיתונים יומיים מפלגתיים, 'משפחה' ו'משפחה טובה' – מגזינים מסחריים הפונים אל כלל הציבור החרדי ונמנעים מזיהוי עם פלג זה או אחר. הפרסומות נדגמו באופן אקראי, והמדגם כולל ארבע מאות פרסומות (כמאה מכל עיתון).

ניתוח הפרסומות מלמד שהחברה החרדית נעה על 'קו תפרי' שבין שמרנות למודרנה. מצד אחד היא מגויסת לענייני הציבור הדתי וערכיו, עוסקת בעיקר במכירת מוצרים בסיסיים לבית ולמשפחה, מצביעה על הסתפקות במועט ועל חשיבות החיים. היא מרבה להשתמש לצורך מכירת המוצרים באישורי כשרות, בדמויות חרדיות, ובסמלי דת כגון תפילין והדלקת נרות. כתברה המקנה כבוד למילה הכתובה, חלק מהפרסומות עמוסות מלל (בשונה מפרסומות המיועדות לציבור החילוני), עושות שימוש ברמת לשון תקנית ועל-תקנית ומשלבות ציטוטים מטקסטים קנונים (התנ"ך והתפילות). בשונה מכך, נמצא גם שהפרסומות החרדית מציעה לנמעניה מוצרי תקשורת וטלפונים ניידים, לעתים מוצרי פנאי ונופש, מלמדת על ערכים הקשורים בהנאת הפרט, רצון לחיים נוחים (אלה מזוהים בחברה זו עם המודרנה), ומציגה דמויות ללא מאפיינים דתיים. בנוסף, היא עושה שימוש בלעז (אנגלית) וברמת לשון תת-תקנית: לשון דיבור וסלנג. הפרסומות מלמדות אפוא על הימצאותה של החברה החרדית בין מגמת שימור למגמת שינוי.

מחקר העוסק בהיבטים תקשורתיים בחברה החרדית הוא מצומצם. חקר פרסומות בחברה החרדית מהווה חידוש בתחום והוא בבחינת נושא שלא זכה עדיין לבדיקה מקיפה.

מילות מפתח: פרסומות, החברה החרדית, עיתונות חרדית, צרכנות, לשון וסגנון